

УДК 159.923.2:364-051

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.8.8>

СХИЛЬНІСТЬ ДО РИЗИКУ СТУДЕНТІВ У СПІВВІДНЕСЕННІ З ЇХ ПСИХОЛОГІЧНОЮ РЕСУРСНІСТЮ

Марія Казанжи

*Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського,
вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, Україна, 65023
e-mail: kazanzhy.mariya@gmail.com*

Оксана Вдовіченко

*Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського,
вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, Україна, 65023
e-mail: werta4877@gmail.com*

Повідомлення містить результати теоретико-емпіричного дослідження пілотажного характеру психологічної ресурсності студентів із різним ступенем схильності до ризику. Встановлено відсутність у психологічній науці єдиного погляду на проблему ризику, яка є багатогранною та переважно вивчається в аспекті трьох підходів – особистісного, когнітивного (пізнавального) і ситуаційного. Схильність до ризику розглядається нами як індивідуальна властивість, якою відрізняється поведінка особистості в однотипних ситуаціях. Виявлена обмежена кількість праць із виявлення взаємозв'язку схильності до ризику й психологічної ресурсності особистості в студентському віці.

В емпіричному дослідженні було використано такі психодіагностичні інструменти: «Опитувальник психологічної ресурсності особистості» (Штепа, 2018 рік) та «Опитувальник схильності до ризику в різних сферах діяльності» (Вдовіченко, 2007 рік). Вибірку дослідження склали студенти (100 осіб).

За результатами кореляційного аналізу встановлено наявність виключно від'ємних значущих кореляцій між більшістю компонентів психологічної ресурсності й показниками схильності до ризику в різних сферах діяльності, найбільш розлогі й сильні від'ємні кореляції виявлено між параметрами ризику й умінням вміщувати й оновлювати власні психологічні ресурси, а також їх загальним рівнем. За отриманими відомостями можна відзначити залежність зниження психологічних ресурсів, їх виснаження у всіх сферах прояву ризику, що можна інтерпретувати через недостатність досвіду, практичних навичок для самостійного виходу з подібних ситуацій. Важливо відзначити, що представники студентства взагалі не надто схильні до ризику й у них високий рівень усіх компонентів психологічної ресурсності.

Загалом, у студентів, схильних до ризику, знижена психологічна ресурсність. Низький рівень таких ресурсів, як віра в добро, робота над собою, доброта до людей, допомога іншим, любов тощо, тобто ресурсних компонентів, що базуються на ціннісно-смісловій основі особистості. Тож у практичній роботі варто зосередитись саме на цій стороні, якщо є завдання знизити ризикову поведінку студентства й збагатити їх психологічну ресурсність. Отримані дані є підставою для продовження дослідження з більш розлогою вибіркою як в аспекті вікових особливостей, так і в аспекті фахової належності.

Ключові слова: схильність до ризику, сфери прояву ризику, психологічна ресурсність, ресурсні компоненти.

Актуальність дослідження. Проблема вивчення ризику на зламі ХХ–ХХІ століть постала з особливою гостротою. Поняття «ризик» у сучасних реаліях уживається та вивча-

ється майже в усіх сферах діяльності (економічній, юридичній, медико-біологічній, соціальній, філософській, психологічній, технічній тощо), а нині використовується набагато частіше, ніж навіть 5–10 років тому. Такий сплеск і зацікавленість означеною проблематикою виник у зв'язку зі зростанням кількості надзвичайних подій (природних і техногенних катаклізмів), екстремальних ситуацій (кризи, конфлікти, труднощі тощо), а також через певні суб'єктивні потреби й особливості особистості. Таким чином, натепер ризик виступає не тільки як прерогатива авантюрих особистостей, а і як атрибут повсякденності.

Відзначимо, що змістовно психологічний простір ризику містить такі питання, як «схильність до ризику», «готовність до ризику», «ризикованість», «ризикована поведінка», «ризиковане рішення», «ризикована ситуація», «професійний ризик», «ризик і девіантна поведінка». Кожне з наведених понять виокремлює певну грань ризику, сукупність яких дозволить комплексно дослідити феномен ризику в психологічній науці, спираючись як на його специфічний зміст, так і на суттєві детермінанти. Адже нині дослідження ризику актуально не тільки в представників екстремальних видів діяльності, за девіантної поведінки або ж у зв'язку з політичною чи соціально-економічною ситуацією. Почастішали прояви ризику серед підлітків, юнаків, загалом молоді, тож цілком природний інтерес наукової спільноти до такої проблематики саме в студентському середовищі в контексті виявлення механізмів підвищення безпеки їхньої праці (Р.І. Мухамадеев, І.Г. Мухамадеев, 2015 рік) [1], поведінкових ризиків сучасних студентів (Г.О. Івахненко, 2011 рік) [2], залежності рівня самоорганізації студентів від їхньої готовності до ризику (М.Л. Залеський, 2020 рік) [3] тощо. Водночас поза межами розгляду залишається питання психологічної ресурсності студентів у співвіднесенні з їхньою схильністю до ризику, що й зумовило обрання такого ракурсу дослідження ризику.

Сучасний стан досліджуваної проблеми. Чи взагалі існує схильність до ризику, чи залежить обрання ризикованої поведінки від середовища, в якому діє суб'єкт, який приймає рішення? Чи є така залежність від соціальної системи, в яку включена особистість, якщо в неї введена наявність схильності до ризику як досить сталої риси особистості? Ці й інші питання є предметом прискіпливого розгляду багатьох вчених (А.П. Альгін, Ю.А. Козелецький, П.О. Словіца, В.В. Черкасов та інших). Аналізуючи дослідження Т.В. Корнілової, відзначимо, що така властивість пов'язана з описом характеристик, які асоціювалися з імпульсивністю та зниженням самоконтролю [4, с. 168]. А також вона корелює з такими рисами, як незалежність, прагнення до успіху, схильність до домінування. Роботи західних вчених свідчать про те, що чим більше особистість може проявити свою суб'єктивність, тим на більший ризик вона здатна піти, тобто взяти на себе більшу відповідальність. Здатність до ризику пов'язують також із локусом контролю. Люди з внутрішнім локусом контролю самостійніші й відповідальніші [5, с. 231].

Однак часто люди неоднаково сприймають одну й ту ж міру ризику через відмінності індивідуально-психологічних, ідеологічних, культурних, моральних та інших особливостей. Так, Є.П. Ільїн [6] вважав, що ризик визначається, з одного боку, об'єктивно наявними ситуативними факторами, а з іншого, – індивідуальними якостями суб'єкта. А Р. Трімпоп [7] зауважував, що певний рівень ризику може бути різний для фізичних, соціальних і фінансових сфер людського життя. Проведене ним дослідження показало, що прийнятий рівень ризику для кожної особистості багато в чому залежить від її психологічного й фізіологічного стану. Автор відзначив, що суб'єкти мають індивідуально прийнятний рівень ризику, який розкриває певний усереднений рівень, багаторазові цільові рівні. На думку вченого, «середній» рівень прийнятного ризику швидше відбиває культуру безпеки людини й групи людей, ніж є мотиваційним аспектом у виборі або відторгненні ризику.

У контексті вікових особливостей і провідної діяльності студентства доцільно навести погляди Т.В. Корнілової, в яких учена виділяє ризик пізнавальний («прийняття ризику», пов'язане з розумовим орієнтуванням у ситуації) та особистісний (альтернатива вибирається людиною в співвідношенні з прийнятою відповідальністю, особистісною включеністю в прийняття рішення) [8, с. 128].

Таким чином, у психологічній науці ризик переважно розглядається в контексті трьох підходів: особистісного, когнітивного (пізнавального) і ситуаційного. О.М. Леонтьєв, В.А. Петровський і В.А. Нерсесян у руслі загальнопсихологічної теорії діяльності визначають «безкорисний ризик». У такому контексті відзначимо дослідження Г.М. Солнцевої, Т.В. Корнілової, які виділяють немотивований ризик (з метою отримання «гострих» відчуттів, ризик заради ризику) [4; 9]. Однак, на нашу думку, ці гедоністичні особливості й виступають мотивом для ризикованого вчинку суб'єктом, що дає підстави розглядати ризик тільки як мотивовану характеристику.

Сказане означає, що ризик як психологічне поняття відбиває лише свідому людську діяльність та є характеристикою свідомо діяльного суб'єкта. Зокрема, переживання майбутнього успіху як результат рефлексії власних дій для людини, особливо схильної до такого переживання, може виявитися настільки привабливим, що затьмарює переживання реальної небезпеки або негативних наслідків. Цінність перемоги сама по собі може виявитися значущою, ніж раціональний розрахунок [9].

У роботі схильність до ризику розглядається як індивідуальна властивість, що розрізняє поведінку особистості в однотипних ситуаціях. Так, існують суб'єкти, які незалежно від середовища й умов життя поведуть себе однаково й схильні ризикувати лише в певних сферах життєдіяльності (міжособистісній, сфері здоров'я, спорту тощо). Схильність до ризику актуалізує певні особистісні характеристики, залучає ресурси й механізми, знання яких дозволить не тільки цілеспрямовано розвивати свої слабкі якості, але й використовувати свої сильні сторони для розв'язання важливих проблем і задач діяльності [10, с. 75]. Адже, стикаючись із певними життєвими труднощами, особистості важливо розуміти свої психологічні ресурси, щоб конструктивно впоратися з їх наслідками. Саме бурхливий розвиток інформаційних технологій, що супроводжує перехід до постіндустріальної стадії суспільства, підсилює ризик дезорієнтації людини в інформаційному просторі, його подавлення віртуальною реальністю. Так, у процесі розвитку й ускладнення структур сучасних суспільств на перший план висувається ризик переважно внутрішнього характеру.

У такому аспекті доцільно навести дослідження І.В. Арндачук, в якому відзначено зв'язок певних особливостей особистості, які є психологічними ресурсами, що визначають її готовність до ризику й здатність реалізації усвідомленого контролю над перетворенням ситуацій ризику своїми рішеннями [11, с. 225]. Адже людина, яка вміє ризикувати, повинна бути: готовою ефективно використовувати всі наявні в неї ресурси; готовою до ризику; здатною планувати свої дії (планування не містить ризику, швидше навпаки – гарне планування озброює тих, хто здатний ризикувати) [12].

Отже, складнощі, що виникли у виявленні під час теоретико-методологічного аналізу наявних відомостей про співвіднесення схильності до ризику й психологічної ресурсності особистості, спонукали виокремити таку **мету роботи** – розкрити особливості психологічних ресурсів в осіб, схильних / не схильних до ризику, а також виявити співвідношення феноменів схильності до ризику й психологічної ресурсності.

Організація та методи дослідження. У роботі використовувались теоретичні й емпіричні методи й методики дослідження. Як теоретичні методи було обрано аналіз, синтез, узагальнення, систематизація наявних теоретико-методологічних відомостей щодо проблеми співвіднесення схильності до ризику й психологічної ресурсності в сту-

дентів. Для проведення емпіричного дослідження було обрано «Опитувальник психологічної ресурсності особистості» (О.С. Штепа, 2018 рік), за допомогою якого можна виявити ряд психологічних ресурсів («допомога іншим», «відповідальність», «впевненість у собі» й інші), а також знання про власні психологічні ресурси, вміння їх оновлювати, вмщувати, а також їх загальний рівень [13]. Використання опитувальника «Схильність до ризику в різних сферах діяльності» (О.В. Вдовіченко, 2007 рік) дозволило встановити вираженість ризику у сфері здоров'я, побуту, просторовій сфері й сфері взаємостосунків, в яких людина схильна приймати ризиковані рішення (по 10 пунктів у кожній). За результатами обчислюється також загальний показник схильності до ризику [14].

Вибірку дослідження склали 100 студентів державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (соціально-гуманітарного факультету й факультету іноземних мов). Проводився кількісний та якісний аналіз отриманих даних, а саме обчислювалися первинні описові статистики, застосовано кореляційний аналіз, процедуру типологізації.

Результати дослідження та їх обговорення. Аналіз первинних описових статистик за показниками, які характеризують схильність до ризику й психологічну ресурсність особистості, показав спектр значень, якими вони представлені, їх певну мінливість і розмах ряду отриманих даних. Наведемо основні первинні описові статистики (див. табл. 1 і табл. 2).

Таблиця 1

Первинні статистики показників, які характеризують схильність до ризику досліджуваних

	Первинні статистики					
	М	σ	Me	Mo	min	max
РЗ	5,04	2,69	5	4	0	12
РБ	9,15	2,5	9	9	3	15
РП	5,58	3,53	5	3	0	18
РМ	6,36	2,24	6	5	1	12
СР	26,13	8,53	25	24	11	53

Примітки. Тут і далі: 1) М – середнє значення, σ – стандартне відхилення, Me – медіана, Mo – мода, min – мінімальне значення, max – максимальне значення; 2) показники схильності до ризику в різних сферах діяльності: РЗ – ризик у сфері здоров'я, РБ – ризик у побутовій сфері, РП – ризик у просторовій сфері, РМ – ризик у сфері взаємостосунків; СР – загальний показник схильності до ризику; 3) n = 100 досліджуваних.

За отриманими результатами видно, що найвище середнє значення (M = 9,15), має показник ризику в побутовій сфері (РБ), значення медіани розподілу (Me = 9) та моди (Mo = 9) теж найвище серед відповідних первинних показників схильності до ризику, що свідчить про зміщення центру розподілу в сторону збільшення вираженості ризику саме в цій сфері в досліджуваній групі студентів за тієї умови, що розмах значень не максимальний.

Міри центральної тенденції та міри мінливості, які наведено, дозволяють проаналізувати отримані дані на предмет відповідності нормальному закону розподілу отриманих даних. Отже, за результатами аналізу первинних описових статистик та обчислення критеріїв асиметрії та ексцесу можна засвідчити відсутність нормального розподілу за всіма проаналізованими показниками, що задає передумови для використання певних статистичних коефіцієнтів і критеріїв.

Таблиця 2

Первинні статистики показників, які характеризують психологічну ресурсність досліджуваних

	Первинні статистики					
	М	σ	Me	Mo	min	max
Ус	5,5	1,99	6	6	1	8
Дл	6,37	1,5	7	8	2	8
Ді	6,39	1,4	7	7	3	8
Усп	6,26	1,18	6	7	3	8
Л	5,71	1,37	6	6	2	8
Тв	6,29	1,55	7	8	2	8
Вд	5,68	1,58	6	6	1	8
Пм	6,07	1,18	6	6	3	8
Рс	6,41	1,26	7	7	2	8
Сп	5,05	1,4	5	5	2	8
В	5,69	1,34	6	7	3	8
ЗнПР	6,53	1,5	7	8	2	8
УмОПР	6,2	1,5	6	7	2	8
УмВмПР	6,28	1,5	7	7	2	8
ЗрПРО	84,33	13,1	84,5	83	50	108

Примітки. Тут і далі: показники психологічної ресурсності: Ус – упевненість у собі, Дл – доброта до людей, Ді – допомога іншим, Усп – успіх, Л – любов, Тв – творчість, Вд – віра в добро, Пм – прагнення до мудрості, Рс – робота над собою, Сп – самореалізація в професії, В – відповідальність, ЗнПР – знання власних психологічних ресурсів, УмОПР – уміння оновлювати власні психологічні ресурси, УмВмПР – уміння вмщувати власні психологічні ресурси, ЗрПРО – загальний рівень психологічної ресурсності особистості.

Розглянемо кореляційні взаємозв'язки параметрів схильності до ризику й компонентів психологічної ресурсності (з використанням коефіцієнта кореляції Спірмена).

За результатами кореляційного аналізу встановлено, що показники схильності до ризику в різних сферах діяльності демонструють виключно від'ємні значущі кореляційні зв'язки з параметрами психологічної ресурсності.

Зокрема, всі виокремлені показники схильності до ризику від'ємно корелюють з умінням вмщувати власні психологічні ресурси (УмВмПР), загальним рівнем психологічної ресурсності особистості (ЗрПРО) і умінням оновлювати власні психологічні ресурси (УмОПР) (за винятком ризику в просторовій сфері (РП)). Поодинокі від'ємні кореляції встановлено з іншими компонентами психологічної ресурсності (за виключенням параметрів «упевненість у собі», «успіх», «самореалізація в професії», «відповідальність»).

Водночас за дослідженнями А.Г. Лерча встановлено додатний взаємозв'язок між ризикованістю та відповідальністю (хоча йдеться саме про соціальну відповідальність) [15], а О.М. Кірьянова у своєму дослідженні довела, що одним із чинників, який зумовлює схильність до ризику, є відповідальність [16, с. 158–159].

Отримані результати дозволяють припустити, що для досліджуваних, які є представниками генеральної сукупності «студентство», характерним є зниження, виснаження психологічних ресурсів у ситуаціях ризику у всіх сферах життєдіяльності, найбільш розлогі й сильні кореляції є з умінням вмщувати й оновлювати власні психологічні ресурси, а також їх загальним рівнем. Ймовірно, досліджувані не володіють достатнім досвідом,

Таблиця 3

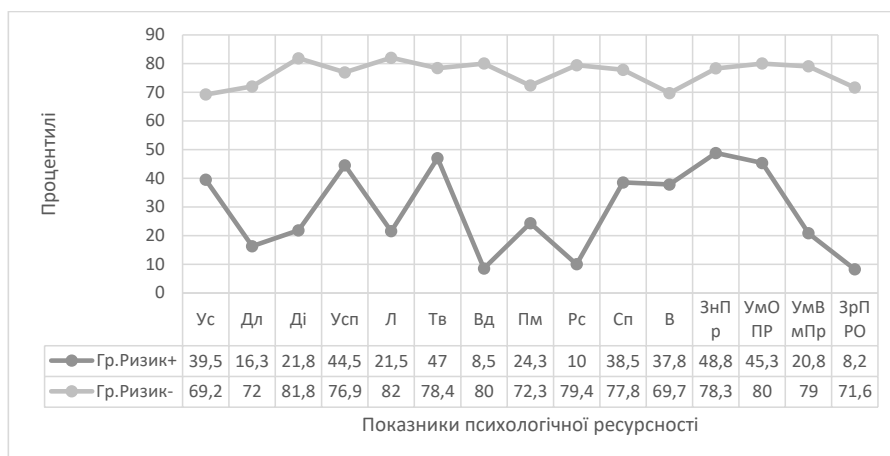
Значущі кореляційні зв'язки між параметрами схильності до ризику в різних сферах діяльності й показниками психологічної ресурсності

		Показники схильності до ризику в різних сферах діяльності				
		РЗ	РБ	РП	РМ	СР
Показники психологічної ресурсності	Ус					
	Дл	-213*			-309**	-268**
	Ді			-364**		-283**
	Усп					
	Л	-250*		-335**	-206*	-332**
	Тв	-220*		-223*		-223*
	Вд	-204*			-233*	-238*
	Пм			-233*		
	Рс		-204*	-242*		-232*
	Сп					
	В					
	ЗнПР	-273**	-223*			-261**
	УМОПР	-321**	-291**		-207*	-304**
	УМВМПР	-308**	-347**	-226*	-200*	-351**
ЗрПРО	-258**	-257**	-252*	-220*	-324**	

Примітки. Значуща відмінність $p \leq 0,05$ позначається «*», а відмінність $p \leq 0,01$ та $p \leq 0,001$ рівнів позначається «**».

не мають практичних навичок, щоб самостійно справлятися із цією ситуацією. Важливо також те, що представники вибірки загалом не надто схильні до ризику, до екстремальної діяльності.

За відомостями інших дослідників схильність до ризику в студентів має високий рівень на 2 курсі й поступово знижується до 5 курсу. Такої вікової диференціації в нашому дослідженні встановлено не було [1].

Рис. 1. Особливості психологічної ресурсності досліджуваних із високим / низьким рівнем схильності до ризику

Розглянемо детальніше специфічні характеристики їхньої ресурсності. Зауважимо, що осіб, не схильних до ризику, у вибірці виявилось 26, а схильних набагато менше – всього лиш 4. Розуміючи обмеженість статистичної достовірності висновків, все ж відзначимо, що загальні тенденції, які визначено під час проведення кореляційного аналізу, простежуються і в результатах якісного (див. рис. 1).

Так, із рисунка видно, що психологічна ресурсність осіб, які не схильні до ризику (Ризик-), значно вища, ніж у представників групи Ризик+.

Студенти, які не схильні до ризику, володіють психологічною ресурсністю переважно на рівні вище 70 процентиль. Водночас представники групи Ризик+ на середньому рівні (близько 50 процентиль) уміють уміщувати власні психологічні ресурси й взагалі володіють знаннями про наявні в них ресурси.

Віра в добро, робота над собою, доброта до людей, допомога іншим, любов тощо – це ті ресурси, які не виражені в схильних до ризику студентів. Неважко помітити, що такі ресурсні компоненти базуються на ціннісно-смысловій основі особистості. Тож у практичній роботі варто зосередитись саме на ній, якщо є завдання знизити ризиковану поведінку, а не тільки збагатити психологічні ресурси людини.

За результатами нашого дослідження можна дійти таких **висновків**:

– по-перше, проблема ризику багатогранна й у психологічній науці вивчається в аспекті трьох підходів (особистісний, когнітивний (пізнавальний) і ситуаційний), також відзначимо, що для розуміння його сутності важливо досліджувати його цілісно з урахуванням конструктів;

– по-друге, у нашому дослідженні ми вивчаємо конструкт «схильність до ризику» як індивідуальну властивість, що розрізняє поведінку особистості в однотипних ситуаціях;

– по-третє, психологічні ресурси стійко проявляються в діяльності особистості, особливо актуально відзначити взаємозв'язок зі схильністю до ризику в різних сферах життєдіяльності, тому що перелік психологічних ресурсів допоможе якісно й продуктивно подолати ризик у певних сферах;

– по-четверте, схильність до ризику в різних сферах діяльності від'ємно взаємопов'язана з більшістю компонентів психологічної ресурсності, що свідчить на користь зниження психологічних ресурсів, їх виснаження у всіх сферах прояву ризику, а це пояснюється психологічними особливостями досліджуваних такого віку та їх фаховою належністю;

– по-п'яте, виявлено, що представники студентства переважно не схильні до ризику й володіють високим рівнем психологічної ресурсності. Невелика група схильних до ризику студентів демонструють знижену психологічну ресурсність, насамперед такої, що торкається їхньої ціннісно-смыслові сфери.

Отримані дані є підставою для продовження дослідження з більш розлогою вибіркою в аспекті як вікових особливостей, так і фахової належності.

Список використаної літератури

1. Мухамадеев Р.И., Мухамадеев И.Г. Исследование у студентов уровня склонности к риску в контексте повышения безопасности труда. *Международный студенческий научный вестник*. 2015. № 3–1. С. 62. URL: <http://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=12029> (дата звертання: 02.06.2021).
2. Ивахненко Г.А. Поведенческие риски современных студентов. *Высшее образование в России*. 2011. № 6. С. 134–139.
3. Залесский М.Л. Зависимость уровня самоорганизации студентов в условиях пандемии от их готовности к риску. *Образовательные технологии*. 2020. № 2. С. 87–93.
4. Корнилова Т.В. Психология риска и принятия решений : Учебное пособие для вузов. Москва : Аспект Пресс, 2003. 286 с.
5. Особистісний вибір: психологія відчаю та надії / ред. Т.М. Титаренко. Київ : Міленіум, 2005. 336 с.
6. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 512 с.
7. Trimpop Rudiger M. The psychology of Risk-taking Behaviour. Amsterdam : North Holland, 1994. 107 p.
8. Корнилова Т.В. Индивидуальные категоризации субъективного риска. *Вопросы психологии*. 1999. № 6. С. 128–139.
9. Солнцева Г.Н. Наука риска. *Энергия*. 2001. № 9. С. 57–60.
10. Виноградова Г.А., Сашилова Т.П. Психологические ресурсы студентов-первокурсников как основа профессионального становления. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Психология»*. 2009. № 2 (6). С. 74–85.
11. Арндачук И.В. Личностный потенциал и социально-психологическая адаптированность как ресурс психологической готовности к риску. *Изв. Сарат. ун-та. Нов. сер. Сер. Акмеология образования. Психология развития*. 2015. Т. 4. Вып. 3 (15). С. 219–226.
12. Weiss C.L. Performance Psychology in Action: A Casebook for Working With Athletes, Performing Artists, Business Leaders, and Professionals in High-Risk Occupations. *SPORT PSYCHOLOGIST*. 2011. Vol. 25 (1). P. 117–118.
13. Штепа О.С. Опитувальник психологічної ресурсності особистості: результати розробки й апробації авторської методики. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології*. 2018. Випуск 39. С. 380–399.
14. Вдовиченко О.В. Апробация опросника склонности к риску в различных сферах деятельности. *Научовий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки* : Збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. № 17 (41). Част. I. С. 66–69.
15. Солнцева Г.Н., Корнилова Т.В. Риск как характеристика действий субъекта. Москва : НИЦ «Инженер», 1999. 80 с.
16. Кирьянова Е.Н. Проявления риска в деятельности специалистов опасных профессий : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.03 ; Российская академия наук. Москва, 2003. 242 с.